

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

*До сторіччя від дня
народження Йосипа Кобіва*

УДК 811.161.2'25-112 "190/193" (477.83/86):81'02

**НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ З КЛАСИЧНИХ
МОВ У ГАЛИЧИНІ ДО 1939-го РОКУ**

Йосип Кобів

Львівський національний університет імені Івана Франка

Об'єктом аналізу є переклади з давньогрецької та латинської мов, які були створені у Галичині впродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Автор відзначає, що, незважаючи на притаманні їм недоліки (розходження з оригіналом, його «одомашнення», використання засміченої діалектизмами та чужоземними запозиченнями мови тощо), переклади з класичних мов виконували благородну просвітницьку місію, знайомлячи галицьку інтелігенцію, а через неї і народ з визначними витворами античного красного письменства.

Ключові слова: антична література, історія українського художнього перекладу.

Перші серйозні спроби перекладання з іноземних мов, у тому числі з давньогрецької та латинської, на теренах Галичини пов'язані з пробудженням тут національної свідомості, впровадженням живої народної мови до літературного вжитку („Русалка Дністрови“), організацією народного шкільництва, піднесенням суспільного життя взагалі. Започаткував переклади з класичних мов Ковшевич – у тридцятих роках ХІХ ст. Переклад Гомерову „Іліаду“, однак, переклад опублікованим не був, тож про його вартість судити не маємо змоги. Поряд з Гомером, увагу перекладачів, очевидно, завдяки „Енеїді“ Котляревського, привертав знаменитий римський епік Вергілій. Його твори, присвячені селянській тематиці: "Георгіки", а також першу й другу еклоги „Буколік“ у 1848-1849 рр. переклав сільський священик Осип Шухевич [34]. Вибір саме цих творів не випадковий: перекладач добре розумів, що таке для українця хліборобство – як в економічному, так і в моральному плані. Інтерпретація О. Шухевича цікава передусім мовою: перекладач добре вивчив сільськогосподарську лексику в усіх її галузях, виявив гарне володіння живою народною мовою, на що в передмові звернув увагу І. Франко; він же, до речі, завершив своїм перекладом кінцеву, четверту книгу „Георгік“, оскільки остання сторінка рукопису О. Шухевича не збереглася.

Якщо йдеться про мову, то протилежністю до згаданих перекладів О. Шухевича є інтерпретація двох діалогів Платона – „Горгій” [23] та „Протагор” [22], що належить О. Гороцькому. Ці твори інтерпретовані такою чудернацькою церковно-російсько-українською сумішшю, що ледве чи маємо підставу зарахувати їх до української перекладної літератури. І все ж „Горгій” та „Протагор”, хоч би якою химерною мовою були перекладені, належали до перших, що вийшли у вигляді книжок, перекладів у Галичині.

Більшість тодішніх інтерпретацій творів античних авторів були опубліковані незначними уривками – на сторінках гімназійних читанок для ознайомлення шкільної молоді з культурою, історією та літературною спадщиною Стародавньої Греції і Риму. Найдавніші зразки таких перекладів знаходимо на сторінках „Руских читанок”. Тут опубліковано оповідання про життя стародавніх греків і римлян, а також уривки із творів античних істориків. Так, у першій з наведених читанок фігурують фрагменти з твору Геродота (перекладачі – В. Ільницький та І. Бранк), Тіта Лівія (В. Ільницький та А. Шанковський), а також – уривок з „Історії Александра Македонського” Курція Руфа (О. Огоновський). Мова цих перекладів теж далека від розмовної народної, радше книжна, всяяна русизмами. І все ж перші спроби освоєння пам'яток античного письменства відігравали позитивну роль у вихованні естетичних смаків та ознайомленні шкільної молоді з античною культурою. Сьогодні згадані переклади з уваги не тільки на недосконалість мови, а й на невідповідність нинішнім вимогам щодо художності перекладу, зберігають лишень історико-пізнавальне значення.

Згадані „Читанки” мали ще й ту заслугу, що вони були мовби підготовчим етапом для появи посібників вищого рівня – хрестоматій. Такою була хрестоматія світової літератури для гімназій – „Взори поезії і прози” [4], яку уклав і видав у Львові в 1894 р. відомий галицький педагог, класичний філолог К. Лучаковський. Ця хрестоматія, вдруге видана [5] у 1909 році, стоїть вище від „Читанок” як за добром самих зразків зарубіжного письменства, так і за вартістю вміщених тут перекладів, передусім щодо мови. Цікаво, що значне місце у хрестоматії посіла інтерпретована українською мовою антична класика, її репрезентували відомі на той час перекладачі; лівова частка тут випала на долю І. Франка, якого К. Лучаковський запросив до співпраці у підготовці й виданні цієї книжки. Уривки з „Ліади” у ній представив К. Климкович; з „Одіссеї” – П. Ніщинський, з „Антигони” Софокла – цей же П. Ніщинський, з Платонового „Федона” К. Лучаковський, з Піндара (перша немейська ода та гімн на честь Феміди) – І. Франко. Значно ширше у хрестоматії представлена римська література. Тут і Вергілієві „Буколіки” (перша еклога) і „Георгіки” (II, 184-249) у перекладі О. Шухевича, Горациєві Сатири (I, 9; II, 6), Оди (I, 14; I, 22; I, 31), Послання (I, 20) в інтерпретації І. Франка; уривок із Овідієвих „Метаморфоз” (VI, 156-312) у виконанні І. Стешенко, а також добірка із „Скорботних елегій” (I, 3) і „Посланий з Понту” (IV, 3) цього ж поета знову ж таки в інтерпретації І. Франка. Зайве повторювати, яке значення мали подібні публікації. Додамо лишень, що К. Лучаковський, укладач хрестоматії, зарекомендував себе як перекладач двадцять першої книги Тіта Лівія, надрукованої у звіті Академічної гімназії у Львові ще за 1877-й рік.

Значну роль у популяризації античної літератури в Галичині відіграли й часописи. Такі з них, як „Основа”, „Зоря Галицкая”, „Правда”, „Зоря”, хай не систематично, а все ж доволі часто знайомили читачів із видатними творами красного письменства стародавніх греків та римлян; серед найвидатніших, зрозуміло, – Гомер та Вергілій. Уривки з „Енеїди” (II, 1-66) в українській версії опублікував у „Зорі Галицкій” Г. Бондаренко (псевдонім маловідомого галицького письменника середини XIX ст. Григорія Бондаря) [12]. Гекзаметр, найяскравіша ознака епічного твору, все ще не викликає довіри: перекладач застосовує римований чотирнадцятискладовий вірш, що, звісно, мусило відбитись на загальній тональності перекладу. Іншим шляхом пішов перекладач першої книги „Ліади” Ксенофонт Климкович (1835-1881 рр.): засобами української мови він робить вдалу як на той час спробу відтворити ритмічну структуру епічного вірша. Можемо сказати, що це – наш найдавніший переклад „Ліади” із збереженням оригінального гекзаметра. Тут, щоправда слід згадати, що в перекладній українській літературі гекзаметр уперше прозвучав, сказати б, на повний голос у „Війні жаб і мишей” („Жабомишодраківці”) [11], що її у 1859 р. інтерпретував К. Думитрашко. Та повертаючись до К. Климковича, відзначимо і його вміння передавати складні гомерівські епітети, що так гарно влітаються у розлогий гекзаметр („бистроногий”, „срібнолукий”, „хмарогонець” тощо). Втім,

особливої майстерності тут і не вимагалось, адже подібні епітети – не новина й для українського епосу, пісні взагалі.

Друковані органи Галичини, що дуже важливо, слугували трибуною і для письменників Східної України, де царський уряд усіяко забороняв українське слово – як оригінальне, так і перекладне. Варто згадати хоча б такі імена, як С. Руданський, П. Ніщинський, О. Пчілка, І. Стещенко – й зрозуміємо, наскільки важливою для нашої культури в цілому була ця співпраця на сторінках галицьких часописів. Серед перекладів з античної літератури на особливу увагу заслуговують опубліковані вісім книг (I-III; У-IX) „Іліади” в інтерпретації С. Руданського; виконаний у 1863 р. його переклад цієї поеми під назвою „Омирова Ільйонянка” видано у місячнику „Правда” в роках 1872, 1875, 1876, 1877. Оминаючи детальніший аналіз перекладу, зазначимо лише, що заміна дактилічного гекзаметра народно-пісенним чотиристопним амфібрахієм і тут потягла за собою всі інші властиві саме українській фольклорній стихії елементи художньої експресії: замість грецьких імен та назв подано українські (Еос – Зірниця, Афродіта – Врода, Муза – Співа, Ахілл – Пелеєнко тощо); так само й з реаліями („гетьман”, „отаман”, „князь” тощо). Вже й зазначеного достатньо, аби працю С. Руданського класифікувати як переспів, що не може відповідати оригіналові за стилем, тобто, якщо послуговуватись термінами перекладознавства, не може бути йому адекватним. Про це, власне, й говорить у своїй передмові до „Омирової Ільйонянки” І. Франко, зазначаючи водночас, що Руданський „прегарно передає власне те з Гомера, що може відчуті і смакувати широка верства українсько-руської публіки, що не проходила латино-грецької школи”. Із Франкових слів, як бачимо, виразно постає проблема „перекладач – читач”: якій, власне, „верстві” має адресувати перекладач свою працю? У цьому ж місячнику „Правди” за 1874 р. було опубліковано й переспів першої книги Вергілієвої „Енеїди”, що його виконав цей же С. Руданський. Тут, щоправда, інтерпретатор застосував дещо наближеніший до першотвору вісімнадцятискладовий український вірш. С. Руданський назагал належить до тих письменників, які по-своєму прокладали шлях до збагачення української літератури здобутками світового письменства; визначальною для нього була орієнтація на широкого читача, що й визначило жанр його інтерпретаторської продукції: це переспів.

Подібний підхід у 80-90-х роках XIX ст. обрав відомий композитор, поет-перекладач, прекрасний знавець давньогрецької мови П. Г. Ніщинський (Петро Байда). Власне у Львові як додаток до „Правди” у 1892-1893 рр. була видана Гомерова „Одіссея” у його перекладах [8]. У Львові ж вийшли друком і шість пісень „Іліади” (із дванадцяти, перекладених П. Ніщинським). І все ж переклади Ніщинського – крок уперед в освоєнні Гомерових поем, перекладанні взагалі: перекладач доволі майстерно відтворює гекзаметр, він уважний до реалій старогрецького епосу, до поетичних засобів першотвору. Найбільше, чим сьогодні можемо „дорікнути” перекладачеві – це надто високий рівень українізації античного матеріалу: відчувається стихія саме української пісні, українського побуту, української (козацької) героїки. У часи П. Ніщинського все це мало свій глибокий сенс: в умовах національного гніту треба було будити патріотизм у широких масах населення, зокрема, селянства, потрібно було розкрити всі барви та спроможності живої народної мови. До того ж величезну роль тут відіграла „Енеїда” Котляревського, її потужна травестійно-бурлескна тональність ще довго знаходитиме яскравий відгомін навіть у найвидатніших майстрів перекладу.

Поряд з Гомером та Вергілієм наприкінці XIX ст. увагу українських перекладачів привертає Овідій, а саме його знаменита поема „Метаморфози”. Вміщений у десятій книзі (1-77) міф про Орфея та Евридіку переклав і опублікував у „Зорі” український письменник і критик О. Маковей [15], а міф про Кипариса, що у тій же, десятій книзі

(120-140), теж у „Зорі” – українська письменниця і перекладачка О. Пчілка [14]. Відмовившись від дактилічного гекзаметра і замінивши його (очевидно, під впливом української „Енеїди”) чотиристопним і п'ятистопним ямбом, О. Маковой дав, по суті, переспів; тут – вільності інтерпретатора як щодо змісту, так і щодо самого стилю поеми: тісно пов'язана з розлогим гекзаметром епічна барва поступилася місцем цілком іншій колористиці. Значно ближче як щодо змісту, так і форми Овідієвого першотвору підійшла О. Пчілка, яка прагнула адекватно передати образи й художню тканину тієї частки „Метаморфоз”, де йдеться про Кипариса. Цікаво, що у своїй інтерпретації О. Пчілка застосовує то гекзаметр, то, подекуди, дещо коротший, але теж дактилічний вірш.

Нове слово в історії освоєння Овідієвих „Метаморфоз” належить літературознавцеві і письменнику І. Сердешному (псевдонім І. Стешенка), який переклав українською мовою сім книг цієї поеми спочатку в журналі „Правда”, а згодом видав цей переклад у Львові окремою книжкою [13]. Добірна мова, пластичність образів, доволі вдалий гекзаметр – ось що вигідно вирізняє переклад І. Стешенка з-поміж інших. В історії нашого перекладу саме Стешенкову інтерпретацію „Метаморфоз” можна вважати важливим кроком у процесі становлення українського гекзаметра, вироблення його ритміки. Переклад І. Стешенка був гарною відповіддю тим, хто заперечував можливість створення такого гекзаметра, тим самим відстоюючи повну українізацію оригіналу в угоду широкому читачеві. Застереження у перекладі І. Стешенка викликає хіба що низка неологізмів, зокрема, віддієслівних іменників, що подекуди вносять певну штучність у назагал гарну й соковиту мову перекладу.

До речі, щодо мови. Позитивний вплив на мову літературних творів та перекладів галичан мали, власне, зв'язки із східноукраїнськими письменниками. Відомо, що західноукраїнська мовна практика у сфері літератури характеризувалася впливом старокнижної традиції, діалектизмами, лексичними й морфологічними старослов'янізмами, полонізмами й русизмами. Але вже з другої половини XIX ст. літературно-мовна традиція в Галичині зазнає дедалі помітнішого впливу мови Східної України. Результати такого впливу помітні й у сфері перекладу, в тому числі з класичних мов. Саме тут особливо чітко можна простежити тенденцію наближення мови галицького красного письменства до мовної традиції східних регіонів України.

Втім, мовні проблеми перекладної літератури у Галичині й взагалі контури історії перекладу на цих теренах неможливо накреслити без обговорення перекладацької діяльності І. Франка, що припадає на кінець XIX і початок XX ст. Перше, ніж давати оцінку велетенському перекладацькому доробкові Каменяра, мусимо з'ясувати для себе завдання, що їх ставив перед собою перекладач: йшлося справді про майже неторкану ниву, про обрії, які треба було розбудувати, про світло, без якого неможливим був суспільний поступ. Це світло І. Франко вбачав передусім у перекладному слові, ось чому працю над перекладами, зокрема з античної літератури, він не припиняє до останніх днів свого життя. Цим перекладам він присвячує найбільше уваги й часу. Ще будучи учнем Дрогобицької гімназії, І. Франко переклав трагедії Софокла „Антигону”, „Електру” й „Едіп цар” [25] та дві пісні „Одіссеї” Гомера. На філософському факультеті Львівського університету І. Франко вивчав українську і класичну філологію, живо цікавився історією Греції й Риму, античною поезією та драматургією, грецькими й римськими старожитностями. Слухав лекції професорів класичної філології Зигмунта Венцлевського та Людвіка Цвіклінського. Метод Венцлевського, щоправда, викликав у молодого Франка розчарування, але, на щастя, не відразу до класичної філології взагалі: нею він цікавився впродовж усього життя, та й двох своїх синів – Андрія й Тараса – послав учитися класичної філології в університеті. Із студентських років самого Франка зберігся цікавий документ – писаний по-латині його реферат на тему „Лукіан і його епоха”, де автор виявив ґрунтовну обізнаність у питаннях давньогрецької літератури,

історії Стародавнього світу взагалі. Зосередившись у подальшій науковій діяльності на дослідженні української літератури, І. Франко все ж ніколи не лишає поза увагою літератури античної – „почуває себе тут, за словами акад. О. Білецького, як справжній господар: Гомер і Гесіод, Алкей і Сапфо, Софокл і Арістофан, Платон, Плутарх, Герод, Лукіан, Діоген Лаерцій, Вергілій, Гораций, Овідій, Апулей та багато інших римський письменників, поетів грецької антології, істориків та філософів – всіх намагався цей невтомний працівник донести до українського читача чи через переклади, чи через науково-популярні статті і, можна сказати, він не зраджував класикам аж до останнього подиху”.

Особливо плідно й інтенсивно працював Каменяр над перекладами з античної літератури в 1913-1916 роках. У цей період він переклав Гомерові гімни й епіграми, „Війну жаб і мишей”, твори Гесіода – „Діла і дні”, „Теогонію”, „Щит Геракла”, антологію поетичних творів, укладену грецьким ученим і поетом Мелеагром Гадаренцем; усе це видано з його рукописів у другому томі „Літературної спадщини” під заголовком „Переклади і переспіви із старогрецьких поетів” у 1962 р. [27].

В останні місяці свого життя Франко ґрунтовно вивчав історію Стародавнього Риму, читаючи в оригіналі грецьких і римських істориків, причому головну увагу він звернув на царську епоху і ранній період республіки. Результатом цих занять було створення серії віршованих оповідань на мотиви староримської історії, починаючи від заснування Рима і кінчаючи принціпатом Августа, але переважна більшість цих картин стосується найдавніших, напівлегендарних часів історії стародавнього Риму, повних героїчних подій і зразків громадянської мужності. Франко, за власним висловом, займався римськими баладами з 9 серпня 1915 р. по 15 березня 1916 р., працюючи з великою напругою, вперто, не зважаючи на те, що хвороба забирала у нього останні сили. Ці оповіді написані строфічним віршем, переважно римованим.

Вони видані з рукописної спадщини Каменяра в 1963 р. як третій том „Літературної спадщини” під назвою „Поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму” [28]. Франко належав до тих перекладачів, які серйозно задумувались над теорією перекладу; він був противником вільного викладу, прагнучи точно відтворити оригінал, і намагався зберегти дух твору і, за змогою, його форму.

Перші роки ХХ ст. принесли галицькому читачеві низку нових перекладів з класичних мов. Так, 1901-й рік ознаменувався виходом у світ „Вибраних од Горация” – збірки ліричних творів цього поета, перевтілених засобами української мови В. Щуратом [36], відомим літературознавцем, поетом і перекладачем, педагогом, тоді викладачем української гімназії в Перемишлі. Переклад Щурата становить добірку 22-х найкращих од римського лірика, які вивчались у гімназіях. Основною метою перекладача було ознайомити українських латиністів і шкільну молодь, а також тих, хто цікавився античністю, з лірикою Горация в українському озвученні. Інтерпретації Щурата властивий буквалізм, ретельне збереження віршового розміру, але мова здається сухою, мало поетичною, не здатною передати глибинний емоційний та інтелектуальний зміст Горациявої музи, через що переклад Щурата не можна вважати вдалою спробою наближення до оригіналу; головна вада, повторимо – буквалізм в усіх його аспектах: ритмічний, синтаксичний, морфологічний.

У цьому ж році в Коломиї вийшов з друку переклад частини (розділи 1-30) першої книги „Записок про галльську війну” римського державного діяча і письменника Гая Юлія Цезаря, який здійснив І. Франчук і видав під назвою „Вспомини о війні з Галіційцями” [33]. Мова перекладу засмічена надміром русизмів („заговор”, „пораженіє”, „случайность”, „преданість”, „побідити”, тощо), полонізмами („дофнутися”, „звинуті табір”, „доводити їзду”, тощо) етранжизмами („дивілізація”, „ліцитувати” та ін.). Таким чином, переклад Франчука вже при появі на світ був мертвонародженою дитиною.

Твір Платона „Оборона Сократа” запропонував українцям у перекладі вчитель гімназії в Перемишлі В. Кміцикевич. Його переклад вийшов у світ у звіті цієї гімназії і окремим відбитком в 1903 р. [19]. Він засвідчує добре знання Кміцикевичем давньогрецької мови і літератури, що видно з точного передавання змісту твору, вступної статті про розвиток грецької філософії і ґрунтового коментаря. На жаль, мова перекладу знову ж таки пересичена русизмами („обвинитель”, „клевета”, „случайно”, „разговор” і т. ін.), етранжизмами („політик”, „процес”, „партія”) і полонізмами – тому з мовної точки зору переклад виявився невдалим. Згодом Кміцикевич врахував критичні зауваження і ґрунтовно переробив свій переклад, тому його нове видання [20] вигідно відрізняється від першого варіанту, хоч вряди-годи трапляються діалектизми і етранжизми, необґрунтовано впроваджено такі слова, як „отаман”, „витязь”, та незафіксовані в словниках лексеми, як-от „поклепник”, „головництво”, „гіршитель”, тощо. У наш час переклад Кміцикевича не може задовольнити читача власне своєю мовою.

В історію перекладу з класичних мов увійшов Іларіон (Іларій) Огоновський (1854-1929), відомий в Галичині знавець давньогрецької і латинської мов, автор словника до поем Гомера [18], перекладач з польської мови на українську численних підручників для вивчення латини. Він освоїв дуже багато творів античної класики, але переважна більшість його перекладацької спадщини зберігається в архіві не виданою. У 1924 р. в Коломиї вийшов з друку його переклад діалогу Платона „Бенкет” під назвою „Бенкет. Розмова про любов ” [17] з дуже ґрунтовною вступною статтею про розвиток давньогрецької філософії до Платона включно. Незважаючи на те, що цей переклад появився на десять років пізніше від перекладу того самого твору, здійсненого І. Франком, Огоновський не зумів відобразити стилістичну легкість Платона. Мова „Бенкету” в інтерпретації І. Франка плавніша, жвавіша, дохідливіша, порівняно з доволі важким стилем Огоновського.

Пробував своїх сил у перекладанні пам'яток давньогрецької літератури й відомий український філолог і фольклорист Осип Роздольський (1872-1945), викладач української і класичних мов в гімназіях Коломиї, Перемишля і Львова. Він переніс на український ґрунт діалог Платона „Евтифрон” (переклад надрукований у звіті української гімназії в Перемишлі 1906 року) і трагедію Евріпіда „Медея” (перекладена в 1930-х роках і не видана за його життя). „Евтифрон” був надрукований з передмовою, в якій висвітлено хід думок твору і мету його написання. Мова перекладу досить чиста, лише подекуди зустрічаються діалектизми („вбійство”, „ловецтво”, „законовідець”). Перекладена О. Роздольським „Медея” довгі роки лежала не виданою, аж поки у ґрунтовно переробленому і відредагованому з позиції сучасного перекладознавства вигляді, здійсненому Борисом Теном (М. Хомичевським), не вийшла у світ під двома прізвищами в 1981 р. у збірнику „Давньогрецька трагедія” [10].

У Галичині активно пропагував античну літературу своїми перекладами син Каменяра Тарас Франко (1889-1971), який успадкував від батька любов до античного світу. З юних років він почав перекладати твори давньогрецьких і римських авторів. Як учень 8-го класу Львівської першої гімназії він переклав у 1907 р. „Медею” Евріпіда. Цього ж року ним були освоєні трагедія Софокла „Аянт”, а з римської літератури – четверта частина сьомої книги „Енеїди” Вергілія. Як студент Львівського університету Т. Франко у 1908 р. переклав трагедію Евріпіда „Іпполіт”. Усі ці переклади так і залишились у рукописах.

Рано з'явилися друковані переклади Т. Франка. Так, у 1913 р. він опублікував „Старе вино в новім місі: Вибір веселих віршів із Катулла, Горація і Марціяля” [32]. Це збірник, до якого увійшло 26 віршів Катулла, 9 од і 2 еподи Горація і 34 епіграми Марціала. Другий збірник з цього ж року під назвою „3 чужої левади” [29] – це збірка веселих віршів у переспівах Т. Франка. Він містить 8 віршів Катулла, 7 од і один епод

Горація, 19 епіграм Марціала і 13 віршів Анакреонта. Такого ж типу є й третій збірник – „Збиточний Амор. Переспіви Тараса Франка” [30], виданий у Львові в 1918р. Сюди увійшли 22 оди Горація, 7 елегій Проперція та 10 – Овідія з його „Любовних елегій”.

Цим трьом збірникам властива та сама тенденція – популяризувати серед українців у дохідливій формі „Легку Музу” – вірші про кохання і дружбу, сатиричні твори, дотепні епіграми. Збірники містять не стільки переклади античних ліриків, елегіків, епіграматистів, скільки більш або менш вільні їх переспіви, переробки. Переспіви отримали заголовки відповідно до їх змісту, що найкраще свідчить про інтерпретаторські принципи Тараса Франка – „Смерть воробця”, „Поет про себе” (з Катутла); „Соромлива дівчина”, „Лідія і Горацій”, „Закоханий спортсмен” (з Горація); або „Напудрована красуня”, „Закоханий легінь”, „Гордовита шляхтянка” (з Марціала).

Заслугою Т. Франка є переплавлення в матеріал української мови комедії Арістофана „Хмари”, її переклад вийшов у Львові 1918 р. з передмовою М. Білика і примітками І. Калиновича [2]. Це була перша спроба ознайомити співвітчизників з творчістю цього давньогрецького комедіографа. Сьогодні переклад Т. Франка – вже пройдений етап в освоєнні комедії Арістофана, оскільки з’явилися аж дві досконаліші інтерпретації „Хмар” В. Свідзінського і Бориса Тена, але він становить інтерес для історика літератури з уваги на принципи, яких дотримувався галицький перекладач. Позитивною рисою перекладу є його жвава і невимушена мова, а з іншого боку йому властива застаріла лексика і незвична акцентуація. З метою наблизити цей твір Арістофана до сучасного читача, Т. Франко часто українізує текст, зокрема це стосується імен власних, назв місцевостей, реалій. Імена дійових осіб українізовані майже посіпль. Так, замість Стрепсіада фігурує Крутій, замість Фідіппіда – Щадикінь, замість Пасія – Усемай; тут є і Кононенко, Коневич, Кобилянський, Юрій тощо. Грецькі топоніми замінено українськими (Цапилівка, город Багачевського), українізовано деякі реалії (бричка, жупан), впроваджено такі слова, як „дама”, „княгиня”, „босяк”, трапляються діалектизми („фаля”, „овад”) і етранжизми („менажерія”). Переклад модернізований римами, які не були характерні для античної поезії.

Т. Франко посилено перекладав з класичних мов перед Першою світовою війною; до переспівів з римських поетів він звернувся також після Другої світової війни і підготував збірку, якій дав заголовок „Еротікон”.

Слід відзначити, що Тарас Франко був автором досить докладного підручника з історії римської літератури, виданого в 1921 р. [31]. У ньому виклад римської літератури супроводиться перекладами уривків римських авторів, яких немає в попередніх збірках (це Енній, Невій, Пакувій, Луцілій, Лукрецій, Варрон, Стацій), а також переспівами із своїх збірок. Нарис Т. Франка у той час був єдиним посібником з римської літератури, написаним українською мовою. Як перекладач Т. Франко зробив добру послугу українській культурі, своїми (хоч і недосконалими) перекладами популяризуючи найкращі зразки античного красного письменства. Його перекладацький стиль, що становить пройдений етап в історії нашого перекладу, цікавий з історико-пізнавальної точки зору. Т. Франко є епігоном того напрямку в українській перекладацькій практиці, який довго побутував у нас в ХІХ ст., репрезентований П. Гулаком-Артемівським, С. Руданським, П. Байдою-Ніщинським та іншими, що в намаганні зробити античну класику доступною для широких читацьких кіл, вводили в переклад деталі українського побуту, українізували власні імена та назви і таке інше. Метод передавання твору античної літератури, яким послуговувався Т. Франко, у наш час неприйнятний, але він відбивав прагнення галицького перекладача якомога активніше і дохідливіше освоювати античні першотвори — „одомашнювати їх”.

Помітною фігурою в історії перекладу з класичних мов у Галичині був Дмитро Николишин, класичний філолог і україніст гімназії в Коломиї. Він поставив перед собою завдання зробити доступними для галичан деякі твори античної літератури, зокрема ті, що були предметом вивчення в класичних гімназіях. Його переклади були надруковані в Коломиї в двадцятих роках ХХ ст. Так, він перещепив на український мовний ґрунт твір римського історика Гая Саллюстія Кріспа „Змова Катіліни” [24], чотири промови славетного римського оратора і державного діяча Марка Туллія Ціцерона проти Катіліни під назвою „Бесіди проти Катіліни” [34], „Олінфські промови” давньогрецького оратора Демосфена [9] і дві перші книги „Метаморфоз” (у перекладі – „Переміни”) Публія Овідія Назона [16]. Переклади Николишина назагал відіграли позитивну роль в ознайомленні українців Галичини зі згаданими творами давньогрецьких і римських класиків. Николишин, як видно з його перекладів, добрий знавець класичних мов, ґрунтовно обізнаний з творчістю авторів, чий твір він засвоював, і соціально-політичним середовищем, у якому вони жили. Втім, мова і стиль перекладів не можуть задовольнити сучасного читача. Вже сама назва „Бесіди проти Катіліни” невдала. Адаже йдеться не про якісь застольні бесіди чи розмови, а про гострополітичні промови, виголошені Ціцероном у сенаті і на народних зборах. Переклади Николишина рясніють галицизмами („оруже”, „побіда”, „безпроводочно” тощо), кальками з польської мови („підбій”, тобто завоювання, підкорення; „згладити”, тобто вбити тощо). Трапляються не зафіксовані в словниках української мови слова (очевидно, неологізми Николишина), як-от: „вибрудок”, „добродумець”, „одчаянець”, „помагайко”, „проступ” тощо; безпідставно впроваджено такі слова, як „отаман”, „сотник”, „віче”, „шинок” та інші. Переклад „Метаморфоз” Овідія Николишин виконав шумковим віршем, а точніше поєднанням двох рядків шумки в один рядок, начебто тому що розмір оригіналу – дактилічний гекзаметр не відповідає духові української мови, а шумковий вірш, опертий на українській народній ритміці, зручніший для перекладача. Не обмежуючись впровадженням шумкового розміру, замість гекзаметра, Николишин застосовує різні мовно-стилістичні атрибути українського фольклору, здрібнілі слова, властиві для народної поезики, образи, фігури, реалії тощо, українізує імена, наприклад, батько Сатурненко, Сатурнівна, Дафна Пеневна і таке інше – усе це відгомін манери, широко застосовуваної колись у перекладацькій практиці ХІХ ст. У порівнянні з іншими версіями „Метаморфоз”, переклад Николишина поступається вищезгаданому перекладові І. Стешенка, не кажучи вже про пізніші інтерпретації цього твору, які належать М. Зеруву і А. Содоморі.

Тридцять років принесли кілька нових перекладів. Так, у 1930 р. з’явився надрукований у Стрию переклад шести книг Вергілієвої „Енеїди” пера викладача класичних мов місцевої гімназії Михайла Білика як плід його захоплення знаменитою епопеєю і довголітньої роботи над її освоєнням [3]. Цей переклад сумнівний з філологічної точки зору, але глибоке наукове проникнення в зміст і образну систему твору не поєднувалося з поетичністю. Після Другої світової війни М. Білик, відчуваючи недосконалість свого перекладу, дав нове, набагато краще перевтілення „Енеїди” як щодо лексичного багатства, так і поетичного звучання, що під вдумливою редакцією блискучого письменника-перекладача Бориса Тена побачило світ у 1972 р. [23]. Ця інтерпретація стала видатним явищем в історії художнього перекладу в Україні.

Складне і водночас благородне завдання ознайомити українців з перекладом твору римського історика Публія Корнелія Таціта „Аннали” поставив перед собою галицький філолог-класик А. Бойкович, який із 18 книг освоїв три перші і 1935 року видав їх у Станіславі (нині Івано-Франківськ) з власним вступним словом про життєвий і творчий шлях письменника [26]. Ця перша спроба донести до українського читача бодай крихту з багатющої спадщини Таціта виявилась цілком вдалою: переклад Бойковича, крім філологічної точності, виконаний доволі чистою літературною мовою. Все ж не обійшлося

й тут без, хай не рясного, та все-таки вкраплення галицизмів, як от „вимус”, „відпоручник”, „заєдно”, „жовнір” тощо.

У 1937 р. у Львові вийшов друком переклад четвертої книги Геродота, яка містить найдавніший опис природи і населення України V ст. до н. е. Цей переклад під назвою „Геродот із Галікарнасу: Опис Скитії” [6] належить історику Теофілю Кострубі, який зробив добру справу, подарувавши українській науці в рідному викладі важливе джерело для вивчення наших земель і пізнання культури племен, які в той час населяли територію України. Переклад Т. Коструби слід визнати цілком вдалим – у ньому точно передано зміст твору, а мова є досить чистою, що свідчить про дедалі інтенсивнішу орієнтацію галицьких науковців на мову Наддніпрянської України. Цінною є й глибока наукова розвідка О. Домбровського „Геродот та його твір”, зокрема та її частина, де проаналізовано українську наукову літературу про Скіфію. Нещодавно цю працю перевидано [7] із вступною статтею „Так скіфи ми чи ні?” Ю. Хорунжого.

Доброго слова заслуговує спроба Василя Сімовича, відомого українця (у 1939-1941 рр. завідувача кафедрою української мови Львівського університету), спопуляризувати серед українців трагедійну творчість Есхіла. Сімович у 1937 р. надрукував у журналі „Назустріч” свій переклад деяких уривків „Орестеї”, які потім були видані окремою книжечкою [1]. Перекладач не тільки вдало передав написані ямбічним триметром діалогічні партії трилогії Есхіла, а й спробував відтворити хоріві частини дуже складної версифікаційної будови. Шкода, що В. Сімович обмежився опублікуванням тільки незначної частини своєї роботи на ниві перевтілення пам'яток античної літератури в українське слово.

Такою у загальних рисах виглядає історія перекладу з класичних мов у Галичині до 1939 року: від скромних початків – до поважних здобутків у галузі перекладної літератури. Перед нами процес із виразною тенденцією не тільки постійного розширення обривів (від Гомера – й до пізнішої латиномовної літератури), а й дедалі глибшого проникнення у канву поетичного твору.

В умовах соціально-політичного утиску, позбавлені підтримки австрійського, а згодом (1919 - 1939 рр.) польського урядів, галицькі українці все ж докладали всіх зусиль, аби засобами рідної мови засвоїти найвидатніші твори античної класики. Впродовж усього XIX ст. переклади з тих чи інших античних авторів, здебільшого уривки з їх творів, появлялися друком на сторінках часописів і лише згодом почали виходити у вигляді книжкових видань. Щодо вибору інтерпретованих авторів, то тут визначальними були гімназійні програми; оскільки перекладачами були переважно класичні філологи галицьких гімназій, то й для тлумачення вони вибирали ті твори, що їх читали в гімназіях як обов'язкові. Переклади, зрозуміло, були сумлінними з точки зору філологічної близькості до тексту, чого не можна сказати про вартість естетичну – мало уваги приділялось відтворенню поетичних особливостей оригіналу, та й мова так званих „професорських” перекладів нерідко була далекою до норм мови літературної.

Одним із тих перекладачів, хто філологічну точність поєднував із поетичною, був І. Франко, чия діяльність відкривала нову сторінку в історії перекладацької справи в Галичині. І. Франко, власне, закріпив у сфері перекладу тенденцію, що особливо помітною стала згодом, у 20-30-х роках XX ст., коли галицькі письменники, позбуваючись мовних недоліків своїх попередників (діалектизмів, полонізмів, русизмів тощо), зорієнтувались на мовну практику літераторів Наддніпрянської України.

На якості тогочасних західноукраїнських перекладів негативно позначився також брак узагальнених фахових засад, не кажучи вже про тогочасний рівень перекладознавства як науки. Не були, по суті, диференційованими жанри перекладу: такими поняттями, як „переклад”, „переспів” користувалися вільно, без урахування вимог до справжнього перекладу. Широка практика переспівів пояснюється, з одного боку, власне відсутністю теоретичних засад, а з іншого боку – прагненням інтерпретаторів мати якомога ширшу читачську аудиторію, впровадити античний матеріал у живий обіг.

Прикрим є також те, що галицькі перекладачі тих часів не спромоглись освоїти українською мовою когось із античних авторів повністю, а лиш фрагментарно. До того ж, як уже було зазначено, вони зазвичай обмежувались лише тим колом авторів, що входили в програму гімназійних студій. Поза увагою залишилось, отже, чимало дуже цікавих постатей як давньогрецької, так і римської літератури. І все-таки, всупереч несприятливим суспільно-політичним обставинам того часу, попри певні недоліки літературно-мовної практики на теренах Західної України, місцеві переклади з класичних мов виконували благородну просвітницьку місію: вони знайомили галицьку інтелігенцію з визначнішими витворами античного красномовства. Представники ж інтелігенції, передусім учителі й священники, несли просвітницьке слово в народ, будили його до свідомого, суспільно активного життя, ширили культурні обрії краю взагалі.

1. Айхіль. З Орестеї. Вийнятки з трилогії / Айхіль; [пер. Васаген Сімартич (В. Сімович)]. – Львів, 1937.
2. Арістофан. Хмари / Арістофан; [пер. Т. Франко. передм. М. Білик, пояснен. І. Калинович]. – Львів: Всесвітня бібліотека, 1918.
3. Вергілій П. М. Енеїда: В 2000-літні народини поета / П. М. Вергілій; [пер. з лат. мови М. Білик]. – Стрий: б.м., 1935.
4. Взори поезії і прози. Для класи 5-ої ц. к. шкіл середних: [упорядкув. К. Лучаковский]. – Львів: б.м., 1894.
5. Взори поезії і прози. Для класи 5-ої шкіл середних [упорядкув. К. Лучаковский]. – Львів: б.м., 1909.
6. Геродот із Галікарнасу. Опис Скитії (Мельпомена 1-142). Найстарший опис України з V ст. пер. Хр. / Геродот із Галікарнасу. [пер. з давньогрец. і прим. Т. Коструба, вст. ст. О. Домбровський]. – Львів: Батьківщина, 1937.
7. Геродот із Галікарнасу. Скіфія : найдавніший опис України з V століття перед Христом / Геродот із Галікарнасу. – К.: Довіра, 1992.
8. Гомер. Одиссея. Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда [П. Ніщинський]/ Гомер. – Т. 1-2. – Львів: Накл. ред. "Правди", 1890-1892.
9. Демосфен. Олімпійські промови / Демосфен; [пер. з давньогрец. Д. Николишин. – Львів: Дрібна книгозбірня, 1923.
10. Евріпід. Медея / Евріпід; [пер. з давньогрец. Б. Тен, О. Роздольський] // Давньогрецька трагедія. – К.: Дніпро, 1981. – С. 167-215.
11. Жабомишодраківка / [пер. з давньогрец. К.Д. (К.Думитрашко)]. – СПб.: Изд. Аскогенській, 1859.
12. Зоря Галицька. № 74. – Львів, 1850. – С.443-444.
13. Овідій Назон. Метаморфози / Овідій Назон; [укр.-рус. пер. з лат. І. Сердешний]. – Львів: НТШ, 1893.
14. Овідій П. Н. Кипарис / П. Н. Овідій; [пер. з лат. Олена Пчілка] // Зоря. – 1889. – № 13-14. С. 213.
15. Овідій П. Н. Орфей і Еврідика / П. Н. Овідій; [пер. з лат. М-ей (Маковей О.)] // Зоря. 1886. – С. 59-60.
16. Овідій. Переміни / Овідій; [пер. з лат. Д. Николишин]. – Коломия: Загальна книгозбірня, 1927.
17. Огоновський І. Бенкет. Розмова про любов/ І. Огоновський. – Коломия: Загальна книгозбірня, 1922.
18. Огоновський І. Словар до Гомерової Одиссеї і Іліяди / І. Огоновський – Львів: НТШ, 1900.
19. Плятон. Оборона Сократа / Плятон; [пер. і поясн. В. Кміцикевич]. — Перемишль: Друкарня Стифйого, 1903.
20. Плятон. Оборона Сократа / Плятон; [пер., вступна ст., поясн. В. Кміцикевич]. – Київ; Ляйпціг: Українська накладня, б. р.
21. Плятон. Протагор / Плятон; [пер. з грецьк. О. Гороцкій]. – Львів: Печатня Інститута Ставропігійсаго, 1868.
22. Плятона Горгіас / Плятон; [пер. з грецьк. О. Гороцкій]. – Львів: Печатня Інститута Ставропігійсаго, 1866.
23. П. Вергілій Марон. Енеїда. В дванадцяти книгах / П. Вергілій Марон; [пер. з лат. М. Білик, ред. Б. Тен, передм., комент, словн. власн. імен Й. Кобів]. – К.: Дніпро, 1972.
24. Салюстій Крісп К. Змова Каталіни / К. Салюстій Крісп; [пер. з лат. мови, поясн. Д. Николишин]. – Коломия: Загальна книгозбірня, 1919.
25. Софокл. Едіп царь. Трагедія / Софокл; [пер. з грецьк. І. Франко]. – Львів: Друкарня Інститута Ставропігійського, 1894.
26. Тацит П. К.

Аннали або літопис від скону Божественного Августа. Кн. 1-3. / П. К. Тацит; [пер. і вступне слово про Тацита А. Бойкович]. – Станиславів: Універсальна бібліотека, 1935. 27. Франко І. Літературна спадщина. Т. 2: Переклади і переспіви із старогрецьких поетів / Іван Франко. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. 28. Франко І. Літературна спадщина. Т.3: Поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. 29. Франко Т. З чужої левади: Збірка веселих віршів / Т. Франко. – Львів: б. м., 1913. 30. Франко Т. Збиточний Амор. Переспіви Тараса Франка / Т. Франко. – Львів: Шляхи, 1918. 31. Франко Т. Нарис історії римської літератури / Т. Франко. – Львів; Київ: Всесвітня бібліотека, 1921. 32. Франко Т. Старе вино в новім місі: Вибір веселих віршів із Катюлля, Горація і Марціяля / Т. Франко. – Львів: Загальна друкарня, 1913. 33. Цезар К. Ю. Вспомини о війні з Галіційцями. Кн. 1, розд. 1-30 / К. Ю. Цезар; [пер. І. Франчук]. – Коломия: б. м., 1901. 34. Ціцерон М. Т. Бесіди проти Катиліни / М. Т. Ціцерон; [пер. з лат., поясн. Д. Николишин]. – Коломия: Загальна книгозбірня, 1920. 35. Шухевич О. Переводи і наслідування / О. Шухевич. – Львів: Наклад В. Шухевича, 1883. 36. Щурат В. Вибрані оди Горація. Погляд на жите зі становища поета. Вибір і коментарі / В. Щурат. – Перемишль: б. м., 1901.

ОЧЕРК ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ПЕРЕВОДА С КЛАССИЧЕСКИХ ЯЗЫКОВ В ГАЛИЧИНЕ ДО 1939-го ГОДА

Иосиф Кобив

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Объектом анализа являются переводы с древнегреческого и латинского языков, которые были созданы в Галичине на протяжении второй половины XIX – первой половины XX в. Автор отмечает, что несмотря на свойственные им недостатки (расхождение с оригиналом, его «одомашнивание», использование засоренного диалектизмами и иностранными заимствованиями языка и т. п.), переводы с классических языков выполняли благородную просветительскую миссию, ознакамливая галицкую интеллигенцию, а через нее и народ с выдающимися произведениями античной художественной литературы.

Ключевые слова: античная литература, история украинского художественного перевода.

SKETCHES TO THE HISTORY OF UKRAINIAN TRANSLATIONS FROM CLASSICAL LANGUAGES IN HALYCHYNA BEFORE 1939

Yosyp Kobiv

Ivan Franko National University in Lviv

The paper carries an analysis of the translations from Ancient Greek and Latin into Ukrainian created in Halychyna (Galicia) during the 2nd half of the 19th and the 1st half of the 20th cc. Although marked by such faults as deviation from the original, excessive domestication as well as use of dialect words and unjustified infiltration of loans from other languages fairly numerous translations from classical languages into Ukrainian fulfilled a noble educative mission acquainting the intellectuals and subsequently wider circles of the public with outstanding works of ancient literature.

Key words: ancient literature, translation, history of Ukrainian artistic translation.

